

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, SZALAY, Peter, HABERLANDOVÁ, Katarína, KRIŠTEKOVÁ, Laura a Monika BOČKOVÁ. *BRATISLAVA (NE)PLÁNOVANÉ MESTO. BRATISLAVA (UN)PLANNED CITY*. Bratislava: SLOVART, 2020, 613 strán a nestránkované prílohy. ISBN 978-80-556-4696-1.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.1.10>

Úvahami o dejinách architektúry a urbanizmu Bratislavy a o ich súvislostiach s politickými a ekonomickými podmienkami, so statusom mesta, jeho postavením v okolitej krajine a hraničnej polohe sa už zaoberali viacerí historici, architekti, humánni geografi, etnológovia, sociológovia aj filozofi. Napriek tomu je vydanie tejto dvojazyčnej publikácie o „*meste nerealizovaných projektov*“ mimoriadnou vedeckou udalosťou. Architektonicko-historický tím z Historického ústavu SAV pod vedením Henriety Moravčíkovej predložil po viacročných výskumoch výnimočnú knihu o mestotvorbe. Výnimočnú nielen monumentálnymi rozmermi a krásnou grafickou úpravou, ale najmä v mnohých ohľadoch novátorským obsahom, štruktúrou a metodológiou.

Prináša analýzu histórie plánovania a výstavby Bratislavy so zameraním na obdobia moderného plánovania od konca 19. storočia po dnešok. Publikáciu tvoria dva veľké bloky. Prvý sa venuje dejinám plánovania v Prešporku/Bratislave, prelomovým plánom a kontextu ich vzniku; druhý vybraným príkladom „urbánnych situácií“ a ich typológii. Autorky a autor vychádzali z veľkej bázy pôvodných archívnych prameňov, z diskusií v dobovej tlači, z dobových fotografií, z máp a projektovej dokumentácie. Rozoberali hlavné urbanistické dokumenty od prvého regulačného plánu mesta od Franza Antona Hillebrandta z roku 1774, cez prvé moderné plány regulácie a rozšírenia mesta zo začiatku 20. storočia až po aktuálny územný plán. Zameriavali sa tiež na príčiny, prečo mnohé z nich neboli realizované. Klasické kvalitatívne historické metódy spojili s vizualizáciami zamýšľaných aj realizovaných zásahov do mestskej štruktúry. Náročné digitálne vrstvenie podkladov z rozličných období do priestorových modelov im umožnilo nové komplexné ponímanie problematiky.

Všimajú si, ako na plánovanie a stavebný rast vplývalo postavenie mesta v meniacich sa štátnych útvaroch (od nezámerného hlavného mesta Uhorska počas osmanskej okupácie po 20. storočie) i striedajúce sa predstavy o podobe mesta (viacetnické – maďarské – československé – slovenské – proletárske). Dôležitým faktorom regulácie výstavby bol tiež vstup architektov do procesu plánovania mesta. Od konca 19. storočia sa okrem technických parametrov začínali posudzovať tiež kompozičné a umelecké aspekty a vnímať estetická a sociálno-integračná úloha mestského priestoru. V 20. storočí však (nielen) v architektonicko-urbanistickej sfére dominovali snahy prekryť obraz predchádzajúceho historického obdobia a zároveň kompenzovať pocit menejcennosti voči okolitým metropolám. V 20. a 30. rokoch sa moderná funkcionalistická architektúra stala jedným zo symbolov demokratického Československa. Moderní architekti mali málo pochopenia pre monarchistickú minulosť mesta. Koncentrovali sa na funkčné zónovanie, reguláciu novej zástavby a dopravného systému. Nasledujúci režim autoritatívneho slovenského štátu mal početnejšie nástroje na plánovanie a realizáciu verejných investícií (vyvlastňovanie, asanácie). Uplatňoval ich často s cieľom reprezentovať slovenskosť a význam hlavného mesta. Povojnóvu obnovu a predovšetkým plánovanie a výstavbu

socialistickej Bratislavy sprevádzali úplne rovnaké problémy ako za monarchie, najmä nekoordinovanie jednotlivých zložiek. Autori publikácie ukazujú, že aj za tzv. reálneho socializmu existovala ekonomická súťaž a často nekonceptne ovplyvňovala rozvoj mesta. Od 80. rokov sa uvažovalo o humanizácii miest. V podmienkach trhového hospodárstva po roku 1989 politické či ideologické vplyvy na plánovanie slabnú, zásadnú rolu zohrávajú developeri a investori. Napriek snahám pamiatkarov o zachovanie „dedičstva“ sa nový územný plán zúžil na organizáciu systému dopravy a svojou nejednoznačnosťou vyšiel v ústrety investorom.

Druhá časť publikácie sa venuje typológii urbánnych situácií Bratislavy. Autori vybrali 12 typov lokalít, ktorých podobu výrazne poznačil moderný urbanizmus a architektúra. Každému typu priradili samostatný naratív. Zohľadňovali okrem ekonomicko-sociálnych faktorov a dobového stupňa vývoja architektúry a urbanizmu tiež symbolickú funkciu mestskej štruktúry a *genius loci*. Inšpirovali sa štúdiou katalánskeho architekta Ignasiho de Solà-Moralesa, ktorý navrhol päť kultúrnych kategórií na pochopenie nových vzťahov medzi architektúrou a súčasným mestom. Zdôrazňoval, že pochopiť a udržať komplexný a pluralitný mestský život môžeme, ak budeme rešpektovať aj hodnoty pamäti a neprítomnosti, ako aj hodnoty inovácií.

Prvý príbeh o Obchodnej ulici zodpovedá Solà-Moralesovmu typu urbánnej mutácie. Pôvodná malomestská ulica s remeselníckymi parcelami a záhradami sa v medzivojnovom období postavením obytno-obchodných budov s pasážami zmenila na zložitý mestský priestor. V druhom príbehu sa na príklade Kamenného námestia a Trnavského mýta periféria mení na nové centrum. Charakterizuje ho premena nejednoznačného, historicky prevrstveného, chátrajúceho miesta (*terrain vague*) na urbánny typ kontajnera – novopostaveného objektu alebo komplexu, ktorý potláča minulosť a prináša umelú klímu izolovaného miesta konzumu – predaja, konzumácie a iných komerčných služieb.

Ďalší typ vybraného mestského prostredia – hradný kopec a podhradie – tiež možno vnímať cez striedajúce sa kategórie neurčitého terénu a kontajnera. Hrad a hradný kopec v druhej polovici 20. storočia strácali pôvodnú uzavretosť pevnosti a kasárni a otvárali sa verejnosti. Postavením budovy parlamentu a budovaním kulís imitujúcich históriu sa z lokality znovu stával akýsi kontajner, stelesňujúci predstavy politikov a architektov o minulosti a súčasnosti Bratislavy. Opakovane proti nemu vystupujú obhajcovia autentického, neideologického miesta pamäti.

Nábregie Dunaja – s tečúcou riekou a križujúcim sa neustálym pohybom ľudí, tovarov a služieb – charakterizuje Solà-Moralesova kategória toky. Táto kapitola analyzuje vývoj nábregia od odstránenia korunovačného pahorku a následnej regulácie Dunaja, čo umožnilo vznik nábregnej mestskej promenády. Na opačnom brehu bol už od 18. storočia prvý verejný park v strednej Európe, neskôr pribudla dostihová dráha, letné divadlo, kaviareň Aucafé, potom tiež kúpalisko Lido. Nesystematické zásahy do podoby nábregia však spôsobovali, že územie chátralo, menilo sa na vágny terén.

Osobitný fenomén typu *terrain vague* predstavuje okolie Námestia slobody, ktoré autori vnímajú ako koláž fragmentov protichodných vízií o rozširovaní centra mesta. Niekdajšie záhrady a šľachtické paláce severného predmestia Prešporka od konca 18. storočia upadali, časť územia pripadla armáde, pribúdali hospodárstva, remeselnícke dielne, továrne, plynáreň. Istú nádej a víziu na skvalitnenie úrovne vtedajšej periférie pri-

niesla výstavba železničnej stanice. Prvé moderné definovanie tohto neurčitého územia sa spájalo s urbanistickou súťažou na riešenie komplexu budov Alžbetínskej univerzity. Za prvej ČSR tu mala stáť úradnícka štvrť, za slovenského štátu vypísali medzinárodnú súťaž na monumentálnu vládnu štvrť s centrálou HSLS. Po vojne postavili Poštový palác, neskôr komplex SVŠT, solitérnu budovu rozhlasu a od roku 1996 aj národnej banky.

Na rozdiel od nekoncepčného riešenia priestoru Námestia slobody sa v tzv. Dunajskej štvrti najdôslednejšie uplatnili princípy racionalistického moderného plánovania na väčšej súvislej ploche. Nadviazalo na začiatky modernej regulácie zo začiatku 20. storočia, keď sa na tomto území plánovala pravouhlá uličná sieť domov so záhradami. Od roku 1920 sa na okolí Jakubovho námestia, predovšetkým na Grösslingovej, Bezručovej, Svoradovej a Klemensovej ulici stavali bloky 5- až 6-podlažných budov s úradmi a bytmi.

Nasledujúce kapitoly o plánovaní dopravného okruhu (Nejednoznačný ring) a železničnej dopravy (Synchronizované pohyby), ako aj o premenlivom význame Trnavského mýta (Križovatka nie je námestie) sú koncipované v rámci kultúrnej kategórie toky, resp. ich zhustenia a spomalenia. K najradikálnejším prestavbám na území Bratislavy v posledných desaťročiach patrí premena najstaršej industriálnej štvrte v okolí Továrenskej ulice na nové centrum mesta (Od továrne k downtownu). Plány na jej čiastočnú prestavbu a na rozšírenie centra týmto smerom existovali už na začiatku 20. storočia, no narážali na nesúhlas priemyselníkov. Znárodnenie výrobných podnikov roku 1948 túto prekážku odstránilo, v tom období sa však všetka energia koncentrovala na bytovú výstavbu. Neskôr sa postavilo len Presscentrum a začalo sa s projektovaním budovy Slovenského národného divadla. Po privatizácii a zrušení výroby v 90. rokoch skončilo celé územie v rukách developerov, ktorí tlačili na zmenu územného plánu zóny. Nakoniec vágne územie s rôznymi historickými vrstvami nahradili kontajnery moderného konzumu – uzavreté celky obchodných centier, kancelárskych budov a exkluzívnych bytových komplexov. Autori aj prostredníctvom tejto sondy do významnej lokality Bratislavy ukazujú, že sa do istej miery naplnila pôvodná myšlienka plánov budapeštianskeho urbanistu Antala Palóczihó z rokov 1907 až 1917. Pretrvávajúce niektorých zásadných urbanistických ideí na formovanie nového spoločenského centra či na riešenie dopravy (vrátane kontroverznej Staromestskej ulice) bez ohľadu na režimy a meniace sa ekonomicko-sociálne pomery nazvali fenoménom nezámernej kontinuity.

Kapitola o športových zariadeniach na Tehelnom poli a Pasienkoch, ako tiež na severnom a východnom území Petržalky rozoberá privatizáciu pôvodne verejných plôch a ich premenu na kontajnery športového konzumu, v ktorých dominujú služby gastro-priemyslu, kultúrnych a iných komerčných podujatí. Záverečná kapitola o bývaní (Od nájomného domu k hromadnej bytovej výstavbe; Solà-Moralesova kategória habitácie) analyzuje faktory ovplyvňujúce plánovanie a realizáciu budovania prvých mestských blokov, robotníckych kolónií, medzivojnových kompaktných domov s vnútornými dvormi a novátorskej riadkovej zástavby, cez pokusy o záhradné mesto až po dodnes dominujúce sídliská výškových panelových domov. Súčasnú bytovú výstavbu reprezentujú satelity individuálnych rodinných domov, zahusťovanie panelových sídlisk a plošný rast mesta do okolitej krajiny.

Podobu mesta ovplyvňovali okrem architektov a urbanistov (ich životopisné medailóniky sú v prílohe) tiež miestni priemyselníci a finančníci, ktorí iniciovali či dokonca si objednávali u predstaviteľov mesta regulačné úpravy. Na viacerých prípadoch autori ilustrujú fenomény slabého mesta a silného kapitálu a ustupovanie verejného záujmu privátnemu. Občiansky rozmer svojho diela vidia opodstatnene v zosumarizovaní poznatkov o histórii plánovania a výstavby mesta, o ktoré sa môžu oprieť predstavitelia mesta a verejnosť pri presadzovaní verejných záujmov proti konkurenčným aktérom voľného trhu.

Z pohľadu historickej vedy je dôležité, že Henrieta Moravčíková s tímom skúmajú plánovanie a výstavbu Bratislavy ako laboratórium na realizáciu rozličných urbanistických koncepcií. V chaotickosti vidia „prirodzenú“ súčasť mesta, zasahovanie politiky nepovažujú za špecifický jav tohto regiónu. Domnievam sa, že rovnako ako dnešná historiografia, ktorá opúšťa mytológiu výnimočne trpiaceho národa, aj historičky a historici architektúry analyzujú predmet svojho výskumu ako súčasť „normálneho vývoja“, spochybňujú demonizovanie socialistického plánovania či kapitalistickej dravosti a ignorovanie verejného záujmu. Oceňujem symbolické dimenzie ich textov, kultúrne vnímanie priestoru životného sveta Bratislavčanov, architektúru ako súčasť „mestského tkaniva“, zohľadňovanie jazyka, akým sa písalo o plánoch a stavebných zásahoch, ako aj hodnôt historických pamäťových vrstiev. Formulovaný cieľ sa im podarilo naplniť vďaka koncentrovanému systematickému dlhoročnému výskumu. Dovolil im nerozptyľovať sa vo viacerých odlišných projektoch, ale poskytol im priestor a čas na skutočnú tímovú spoluprácu.

Elena Mannová
(Historický ústav SAV, Bratislava)